

**FİLOLOGİYA
ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY****DİLÇİLİK
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS**

UOT 81

DİLDƏ MƏNSUBİYYƏT KATEQORİYASININ TƏSNİFATI

Çinarə Zahid qızı Şahbazlı
Bakı Biznes Universitetinin dosenti
ORCID: 0009-0005-0137-608X
E-mail: Chinara.shahbazli@mail.ru

Açar sözlər: dilçilik, dil, qrammatik forma, komponent, semantik münasibətlər

Ключевые слова: лингвистика, язык, грамматическая форма, компонент, семантические отношения

Keywords: linguistic, language, grammatical form, component, semantic relations

Mənsubiyyət kateqoriyası dilin qrammatik və semantik münasibətlər sistemində mühüm yer tutur, çünki o, insan təfəkkürünün reallığı konseptuallaşdırmasının fundamental yollarından birini əks etdirir. Mənsubiyyət münasibətləri iki varlıq arasında əlaqəni ifadə edən universal model kimi çıxış edir və mənsub edən (sahib) ilə mənsub olan (obyekt) komponentlərini ehtiva edən xüsusi struktur konfigurasiya yaradır.

Müasir dilçilikdə mənsubiyyət kateqoriyası morfoloji, sintaktik, semantik və koqnitiv yanaşmalar daxil olmaqla müxtəlif nəzəri perspektivlərdən araşdırılır. Dilin tipoloji quruluşundan asılı olaraq mənsubiyyətin formal ifadəsi ciddi fərqliliklər göstərə bilər. Aqqlutativ dillərdə, xüsusilə türk dillərində, mənsubiyyət əsasən affiks morfemlər vasitəsilə ifadə olunduğu halda, analitik dillərdə daha çox sintaktik konstruksiyalar vasitəsilə reallaşır.

Tədqiqatın aktuallığı mənsubiyyət kateqoriyasının həm formal-qrammatik, həm də semantik aspektlərini nəzərə alan sistemli təsnifatının zəruriliyi ilə bağlıdır. Tədqiqatın məqsədi dildə mənsubiyyət münasibətlərinin ifadə olunmasının əsas tiplərini və vasitələrini müəyyənləşdirmək, eləcə də bu qrammatik kateqoriyanın formalaşmasında iştirak edən struktur componentləri aşkar etməkdir.

Semantik baxımdan mənsubiyyət kateqoriyası sadə maddi sahiblik anlayışından xeyli geniş olan mürəkkəb və çoxölçülü relasional struktur kimi çıxış edir. Linqvistik və koqnitiv təhlillər göstərir ki, mənsubiyyət konstruksiyaları yalnız maddi sahibliyi deyil, həm də qohumluq münasibətlərini, hissə-bütöv əlaqələrini, emosional və psixoloji bağlılıqları, eləcə də abstrakt və konseptual əlaqələri əhatə edən geniş semantik sahəni kodlaşdırır. Mənsubiyyətin bu semantik çevikliyi onu insan təcrübəsinin və sosial idrakın strukturlaşdırılmasında əsas mexanizmlərdən birinə çevirir.

Prototip mənsubiyyət və ya alienable (ayrıla bilən) mənsubiyyət sahibin ötürülə bilən obyekt üzərində nəzarət etdiyi münasibətləri ifadə edir. Bədii mətnlərdə bu tip mənsubiyyət çox

vaxt sosial iyerarxiyanı, fərdi statusu və münasibət dinamikasını əks etdirir. Məsələn, “*Qürur və Qəraz*” əsərində “*onun anası*” və “*onun dostu*” kimi konstruksiyalar ciddi maddi sahiblikdən çox sosial aidiyyəti ifadə [1, s. 112]. Burada mənsubiyyət forması sosial münasibətlərin, öhdəliklərin və intersubektiv yaxınlığın kodlaşdırılması vasitəsi kimi çıxış edir.

Digər mühüm semantik altkateqoriya qohumluq və interpersonal münasibətləri əhatə edir. Alienable mənsubiyyətdən fərqli olaraq, bu münasibətlər dəyişdirilə bilməz və əsasən bioloji, sosial və emosional bağları ifadə edir. “*Hərb və Sülh*” əsərində “*onun atası*” və “*onun oğlu*” kimi ifadələr ailə mənsubiyyəti və sosial aidiyyəti göstərir [8, s. 245]. Bu konstruksiyalar diskursda münasib identikliyi və sosial strukturlaşmanı gücləndirir.

Hissə-bütöv münasibətləri, yəni inalienable mənsubiyyət, obyektin sahibdən ayrılmaz və daimi əlaqəsini ifadə edir. “*Qoca və Dəniz*” əsərində “*onun əlləri*” və “*onun gözləri*” kimi ifadələr bu tip mənsubiyyətə nümunədir [6, s. 63]. Burada mənsubiyyət ontoloji və bədənlə bağlı əlaqəni ifadə edir.

Bundan əlavə, “*Cinayət və Cəza*” əsərində “*onun düşüncələri*” və “*onun vicdanı*” kimi ifadələr inalienable mənsubiyyətin psixoloji və koqnitiv sahəyə genişləndiyini göstərir [5, s. 198]. Bu konstruksiyalar subyektiv təcrübənin və daxili psixi vəziyyətlərin ifadəsində mühüm rol oynayır.

Aqqlutativ dillərdə, xüsusilə türk dilləri ailəsində mənsubiyyət əsasən morfoloji göstəricilər vasitəsilə ifadə olunur. Bu zaman əsas rol ismə birbaşa qoşulan mənsubiyyət şəkilçilərinə aiddir. Bu şəkilçilər adətən sahib və mənsub olan arasında şəxs və say uyğunluğunu kodlaşdırır, bəzi dillərdə isə cins və digər semantik xüsusiyyətləri də ifadə edə bilər. Nəticə etibarilə, mənsubiyyət şəkilçisi nominal paradigma daxilində ayrıca qrammatik kateqoriya kimi çıxış edir və semantik və sintaktik məlumatı vahid morfoloji birlikdə birləşdirir. Morfoloji ifadə üsulu yığcamlıq və dəqiqlik üstünlüyü yaradır, mürəkkəb mənsubiyyət münasibətlərinin minimal sintaktik strukturla ifadəsinə imkan verir. Bu strategiya aqqlutativ dillərdə xüsusilə səmərəlidir, çünki zəngin affiks sistemi qrammatik iqtisadiyyatı təmin etməklə yanaşı, sahibliyin və münasib statusun aydın şəkildə ifadəsini saxlayır [3, s. 145; 7, s. 88].

Analitik dillərdə, məsələn ingilis dilində, mənsubiyyət şəkilçilərinə bərabər sistem olmasa da, mənsubiyyətin morfoloji ifadəsi şəxsi mənsubiyyət əvəzlilikləri vasitəsilə özünü göstərir. My, your, his, her, our, their kimi əvəzliliklər sahibin göstərilməsi, münasib referensiyanın qurulması və subyektiv perspektivin ifadəsinə xidmət edir. Bədii diskursda bu əvəzliliklərin istifadəsi təkcə qrammatik zərurət deyil, həm də narrativ fokuslaşma, personajların xarakteristikası və üslubi çalarların yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Məsələn, “*Jane Eyre*” əsərində my, his və her əvəzliliklərinin tez-tez işlədilməsi baş qəhrəmanın subyektiv baxış bucağını və psixoloji yaxınlığını ön plana çıxarır [2, s. 54]. Brontë-nin *my room* və *her thoughts* kimi ifadələrində mənsubiyyət əvəzliyi təkcə sahibliyi deyil, həm də narrativin daxili fokuslaşmasını gücləndirir. Bu morfoloji vasitə oxucuya personajların emosional və koqnitiv vəziyyətlərinə çıxış imkanı verir və intersubektiv münasibətlərin daha dərinlən anlaşılmasını təmin edir.

İngilis ədəbiyyatında mənsubiyyət əvəzlilikləri sintaktik strukturlarla qarşılıqlı əlaqədə olub incə semantik effektlər yaradır. His və her kimi formaların təkrarı münasib yaxınlıq və ya məsafəni vurğulaya, sosial iyerarxiyanı göstərə və ya yaxınlıq, güc və emosional bağlılıq kimi tematik elementləri ön plana çıxara bilər. Bu, göstərir ki, hətta mənsubiyyət şəkilçiləri olmayan

dillərdə belə morfoloji elementlər həm qrammatik, həm də üslubi funksiyaları yerinə yetirir və semantik dəqiqlik ilə narrativ və koqnitiv məna arasında körpü yaradır.

Analitik dillərdə mənsubiyyət əsasən morfoloji işarələnmə deyil, sintaktik konstruksiyalar vasitəsilə ifadə olunur. Aqqlutativ dillərdən fərqli olaraq, burada mənsubiyyət münasibətləri affiksəl göstəricilər deyil, söz sırası, funksional sözlər və köməkçi elementlər vasitəsilə kodlaşdırılır. İngilis dili prototip analitik dil kimi mənsubiyyətin ifadəsi üçün iki əsas sintaktik strategiyadan istifadə edir: genitiv “’s” konstruksiyası (məsələn, *John’s book*) və *of*-konstruksiyası (məsələn, *the book of John*). Bu formalar arasında seçim müxtəlif linqvistik və pragmatik amillərdən asılıdır; bunlara sahibin canlılıq dərəcəsi, mənsub obyektin müəyyənlik səviyyəsi, diskurs fokusu və üslubi faktorlar daxildir. Məsələn, sahib insan və ya antropomorfik olduqda “’s” genitiv forması daha çox üstünlük təşkil edir, cansız sahiblər isə daha çox *of*-konstruksiyasında işlənir [9, s. 321].

Bədii mətnlərdə sintaktik mənsubiyyətin yalnız qrammatik kodlaşdırma funksiyası daşmadığı aydın görünür. “*Great Expectations*” əsərində Dickens *my sister’s house* kimi konstruksiyalar vasitəsilə sahiblik münasibətini və personajlararası əlaqəni ön plana çıxarır [4, s. 156]. Burada genitiv forma yalnız sahibliyi deyil, həm də sosial yaxınlığı, ailə iyerarxiyasını və narrativ münasibətləri ifadə edir. Bu cür sintaktik işarələnmə personaj identikliyi ilə obyekt arasında əlaqəni gücləndirir və sosial şəbəkənin anlaşılmasına xidmət edir.

Eynilə, “*Cinayət və Cəza*” əsərində *his thoughts* və *his conscience* kimi mənsubiyyət konstruksiyaları psixoloji və koqnitiv sahəyə keçidi nümayiş etdirir [5, s. 198]. Bu ifadələr göstərir ki, sintaktik mənsubiyyət yalnız maddi sahibliyə deyil, həm də daxili, abstrakt və qeyri-maddi münasibətlərə şamil olunur. Dostoyevskinin narrativində bu konstruksiyalar subyektiv təcrübəni və mənəvi şüuru kodlaşdıraraq oxucunu personajın daxili dünyasına yönəldir.

Bundan əlavə, sintaktik mənsubiyyət konstruksiyaları diskursda vurğu, kontrast və narrativ perspektiv kimi digər funksional elementlərlə qarşılıqlı əlaqədə olur. Yazıçılar çox vaxt genitiv “’s” və *of*-konstruksiyaları arasında keçid edərək informasiya strukturunu idarə edir, tematik elementləri vurğulayır və üslubi fərqlilik yaradırlar. Genitiv “’s” daha çox şəxsi və canlı sahibləri ön plana çıxararaq yaxınlıq və emosional intensivlik yaradır, *of*-konstruksiyaları isə daha çox abstrakt, cansız və formal münasibətlər üçün istifadə olunur. Bu funksional çeviklik göstərir ki, analitik dillərdə sintaktik mənsubiyyət morfosintaktik quruluş, semantik məzmun və pragmatik məqsəd arasında çoxsəviyyəli əlaqə yaradır.

İngilis ədəbiyyatında sintaktik mənsubiyyətin tədqiqi göstərir ki, mənsubiyyət konstruksiyaları yalnız sahibliyi ifadə edən qrammatik göstəricilər deyil. Onlar eyni zamanda intersubyektiv münasibətləri, psixoloji dərinliyi və narrativ perspektivi kodlaşdıran koqnitiv vasitələr və üslubi elementlərdir. Müəlliflər sintaktik formaları manipulyasiya etməklə personajların incə xüsusiyyətlərini, münasibət dinamikasını və tematik vurğunu ifadə edə bilirlər ki, bu da mənsubiyyətin həm dil strukturu, həm də bədii ifadə sistemində mühüm rol oynadığını göstərir.

Mənsubiyyətin həm bədii, həm də linqvistik kontekstlərdə təhlili göstərir ki, bu kateqoriya semantik, morfoloji və sintaktik baxımdan çoxölçülü və kompleks xarakter daşıyır. Semantik səviyyədə mənsubiyyət prototip sahibliyindən tutmuş qohumluq münasibətləri, hissə–bütöv əlaqələri və abstrakt assosiasiyalara qədər geniş relasional mənalara spektrini əhatə edir. Bədii nümunələr göstərir ki, mənsubiyyət konstruksiyaları yalnız maddi sahiblik ifadə etmir, eyni zamanda sosial, emosional və koqnitiv münasibətləri də kodlaşdıraraq insan təcrübəsinin geniş

spektrini əks etdirir.

Morfoloji baxımdan mənsubiyyət münasibətləri aqqlutinativ dillərdə, xüsusilə türk dillərində affiksasiya vasitəsilə ifadə olunur və burada mənsubiyyət şəkilçiləri şəxs və say uyğunluğunu kodlaşdırır. İngilis dili kimi analitik dillərdə isə morfoloji ifadə əsasən mənsubiyyət əvəzlilikləri vasitəsilə həyata keçirilir; bu əvəzliliklər narrativ fokuslaşma, subyektivlik və intersubyektiv münasibətlərin ifadəsində mühüm rol oynayır.

Sintaktik səviyyədə ingilis dili mənsubiyyəti genitiv ('s) və of-konstruksiyaları vasitəsilə ifadə edir. Formanın seçimi canlılıq (animasiya), müəyyənlik və üslubi faktorlarla müəyyənləşir. Bədii mətnlərdə sintaktik mənsubiyyət qrammatik formanın diskurs funksiyası ilə inteqrasiyasını təmin edərək müəlliflərə münasibət dinamikasını, daxili psixoloji vəziyyətləri və narrativ perspektivi ifadə etmək imkanı yaradır.

Ümumilikdə qeyd etsək, mənsubiyyət koqnitiv əsaslı relasional sistem kimi çıxış edir və qrammatik, semantik və praqmatik sahələri birləşdirir. Onun dil daxilindəki təzahürləri yalnız sahiblik münasibətlərini deyil, həm də sosial, intersubyektiv və konseptual əlaqələri strukturlaşdırır və beləliklə, həm dil sistemində, həm də bədii ifadədə fundamental kateqoriyalardan birini təşkil edir.

Problemin aktuallığı. Mənsubiyyət kateqoriyasının tədqiqi müasir dilçilikdə aktual problem kimi çıxış edir, çünki bu kateqoriya həm universal koqnitiv struktur, həm də müxtəlif dillərdə fərqli qrammatik realizasiya formaları ilə səciyyələnir. Qloballaşma və tipoloji dilçilikdə yeni yanaşmaların inkişafı kontekstində mənsubiyyət münasibətlərinin morfoloji və sintaktik ifadə vasitələrinin sistemli təhlili xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi mənsubiyyət kateqoriyasının yalnız qrammatik deyil, eyni zamanda koqnitiv və semantik-relasional baxımdan kompleks şəkildə təsnif edilməsindədir. Tədqiqatda mənsubiyyət strukturu "mənsub edən-mənsub olan" modeli əsasında sistemləşdirilir və bu strukturda insan referentinin funksional mərkəz rolu xüsusi olaraq vurğulanır. Bundan əlavə, müxtəlif dillərdə şəxs əvəzliliklərinin mənsubiyyət konstruksiyalarında oynadığı struktur-semantik rol sistemli şəkildə təhlil edilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalənin nəticələri tipoloji dilçilik, ümumi dilçilik və sosiolingvistika sahələrində tətbiq oluna bilər. Əldə olunan müddəalar dil tədrisi prosesində qrammatik kateqoriyaların izahı, müqayisəli dilçilik tədqiqatları və dil materiallarının sistemləşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, bu yanaşma kompüter lingvistikası və təbii dilin emalı sahələrində də mənsubiyyət strukturlarının modelləşdirilməsi üçün nəzəri baza yaradır.

References

1. Austen, J. *Pride and Prejudice* / J.Austen. – Penguin Classics, – 2003. – 181 p.
2. Brontë, C. *Jane Eyre* / C.Brontë. – Penguin Classics, – 2006. – 532 p.
3. Dickens, C. *Great Expectations* / C.Dickens. – Oxford University Press, – 1998. – 544 p.
4. Dostoevsky, F. *Crime and Punishment* / F.Dostoevsky. – Vintage Classics, 2002. 565 p.
5. Hemingway, E. *The Old Man and the Sea* / E.Hemingway. – Scribner, – 1995. – 127 p.
6. Tolstoy, L. *War and Peace* / L.Tolstoy. – Vintage Classics, – 2007. – 1225 p.

Ç.Z. Şahbazlı**Dildə mənsubiyyət kateqoriyasının təsnifatı
Xülasə**

Məqalənin əsas məqsədi mənsubiyyət kateqoriyasının universal lingvistik və koqnitiv fenomen kimi təsnifatını və onun müxtəlif dillərdə struktur-semantik reallaşma xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Tədqiqatda mənsubiyyət münasibətlərinin tipoloji dillərdə, xüsusilə morfoloji və sintaktik ifadə vasitələri baxımından necə formalaşdığı təhlil edilir.

Eyni zamanda, mənsubiyyətin semantik strukturu – mənsub edən və mənsub olan komponentləri arasındakı relasional əlaqə – müəyyənləşdirilir və bu strukturda insan referentinin mərkəzi rolu vurğulanır. Məqalədə mənsubiyyət konstruksiyalarında şəxs əvəzliliklərinin funksional-semantik əhəmiyyətini də sistemli şəkildə şərh göstərilir.

З.Ш. Чинара**Классификация категории принадлежности в языке
Резюме**

Основная цель статьи заключается в исследовании классификации категории посессивности как универсального лингвистического и когнитивного феномена, а также в анализе особенностей её структурно-семантической реализации в различных языках. В работе рассматривается, каким образом посессивные отношения формируются в типологически различных языках, особенно с точки зрения морфологических и синтаксических средств выражения.

Одновременно определяется семантическая структура посессивности, понимаемая как реляционная связь между обладающим и обладаемым компонентами, при этом подчёркивается центральная роль человеческого референта в данной структуре. В статье также системно рассматривается функционально-семантическая значимость личных местоимений в посессивных конструкциях.

Z.S. Chinara**Classification of the possessiveness category in language
Summary**

The main objective of this article is to investigate the classification of the possessiveness category as a universal linguistic and cognitive phenomenon, as well as to examine its structural and semantic realization across different languages. The study analyzes how possessive relations are formed in typologically diverse languages, particularly in terms of morphological and syntactic means of expression.

At the same time, the semantic structure of possession- defined as the relational link between the possessor and the possessed-is identified, and the central role of the human referent within this structure is emphasized. The article also systematically examines the functional-semantic significance of personal pronouns in possessive constructions.

Redaksiyaya daxil olub: 23.04.2026